

Oud-Utrecht

VERENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN DE KENNIS
DER GESCHIEDENIS VAN DE STAD EN DE PROVINCIE UTRECHT

Redactie: H. de Jong, Aurorastraat 26, Utrecht

Administratie: Mr. N. B. ten Bokkel Huinink, secr. der vereniging, Lessinglaan 9,

Utrecht. Gironummer penningmeester: 575520 ten name van „Oud-Utrecht”

TWEE EN DERTIGSTE JAARGANG / NUMMER 3 / MAART 1959

MEYSTER ARYAEN TOT PAEUS VERCOREN ¹⁾

ANNO DOMINI 1522.

In de vroege morgen van de 14e januari 1522 gingen de buermeesters Jacob Gysbertsz. en Merten Jansz, van de St. Pauluskerk te Baarn, op weg naar Utrecht. 't Was nog donker toen zij, de stok ter hand, de wandeling aanvingen, de boodschap achterlatend, dat zij de volgende dag weer thuis hoopten te komen. Zij hadden opdracht om de orgelmakers meester Cornelis Gheritsz, en Merten Gheritsz de verschuldigde kosten van 18 gulden te brengen, die deze voor het herstellen van het kerkorgel in rekening hadden gebracht.

Hoe dichters zij de oude bisschopsstad naderden, hoe drukker het op de weg werd, en hoe luider de stemmen klonken. Tjonge, daar hadden zij niet van gehoord. Ja wel een gerucht, dat meyster Aryaen in Rome was, maar dat hij tot paus was vercoren, neen, dat wisten ze nog niet. Nu begrepen zij dat het volk naar Utrecht trok, al was het hartje winter, want Trecht zou feestvieren.

Als zij tegen noen in Utrecht zijn en bij de orgelmakers binnenstappen, dan treffen ze het. Vader en zoon Gheritsz kenden meyster Aryaen op en top. Een goed mens, vroom en eenvoudig, en dan, een wonder van geleerdheid. Van nederige afkomst; was zijn vader niet handwerksman, en zijn moeder een wasvrouw, die mee de kost verdiende? En de uitnodiging om de nacht maar in Utrecht te blijven werd gretig aanvaard, want, al was het winter, feest zou er zijn; vreugdevuren zouden worden ontstoken. Ja, daar hadden ze al iets van gezien.

„Heb je 't al gehoord, Venraes dienaer, die de eerste was, en „tjdinghe brocht, dat die paeus Aryaen te Romen gecroont was, is door de burgemeesters rijk beloond”, zei Jan Naldekijn, een buur van de

¹⁾ Tekst van een „praatje” voor de Commissie van de Oudheidkamer te Baarn.

orgelmakers. „Hij kreeg maar even” — en het scheen de Baarnaars toe, dat Naldekijn het wat spijtig vond — hij kreeg maar even, hou-me-vast, vijf keyzerlycke guldens, elck van 21 stuvers. . . .”

„Dat zal vandaag wat kosten”, merkte de knecht Willem Uten-Broeke op. . . .

„O ja,” viel, wat smalend, meester Cornelis hem in de rede, „o ja, is het geen grote eer voor stad en lande van Utrecht, ja de zeventien provincies, dat één van haar zonen de hoogste macht in kerk en werelt heeft?”

„En,” voegde Merten Gheritsz er prikkelend aan toe, „steekt het je, dat de dieneaer van deken Van Eindoven, die de tijdinghe brocht, dat óns meyster Aryaen goed en wel voor het conclave te Romen was drie, hoor je 't, drie keyzerguldens heeft gehad?”

„Kom mannen”, zei meester Cornelisz, „we werken van daag niet meer. We gaan de processie voor van avond klaar maken; er is nog veel te doen. Ik weet niet hoeveel flambouwen we wel moeten hebben. 't Is te hopen, dat alles zonder ongelukken afloopt. De burge-meesters hebben wel maatregelen genomen, maar . . .

als het bier aant gieten gaat,
valt er menig man op straat,

en dat zou een schande zijn voor de „triumph ter eere van ons heilichste Vader de paeus van Romen”.

* * *

De Baarnaars bleven in de stad. Zij bekeken hoe de versieringen werden aangebracht. Zij stonden op de oude Sint Maertensdam te kijken naar het in 1517 in het bezit van meyster Aryaen gekomen huis toen hij bisschop van Tortosa werd. ²⁾ Zij lieten zich de Brandsteeg wijzen, waar een eenvoudig huysken hen als het geboortehuis van Utrechts kerkvorst werd aangeduid. ³⁾

Op de bruggen werden in allerijl pek- en teertonnen geplaatst om des avonds als vreugdevuren te worden ontstoken. De Baarnaars zagen de stadstrompetters door de straten gaan met slaande trom en hoorden de burgers namens de burgemeesters oproepen voorzichtig te zijn met vuur. Hoor, andere trompetters riepen de ghesellen op zich te melden om de schout en zijn rakkers steun te verlenen bij het bewaren der orde bij de bruggen, op straat, en te helpen bij brandgevaar.

Jacob Gysbertsz en zijn makker Merten Jansz verkneukelden zich, dat zij als Baarnaars dit alles konden meemaken. Ze zetten hun oren en hadden hun ogen wijd open, als ze thuis kwamen, dan zouden ze wat te vertellen hebben. Zo hadden ze al gehoord, dat de paus 63 jaar

²⁾ Paus Adriaan VI liet het huis verbouwen, waaruit de fraaie woning ontstond, die getuigenis aflegt van zijn liefde voor de stad zijner geboorte en waaraan de naam Paushuizen verbonden is. Zelf heeft de kerkvorst het huis nooit voltooid gezien, hij overleed 30 september 1523, ongeveer twintig maanden na zijn verkiezing.

³⁾ Op deze plaats staat thans de Paus Adriaan-school.

was en van zijn jeugd af had uitgeblonken in verstand. Hoe hij naar Loven (Leuven) had kunnen gaan om daar te studeren; hier de doctorale waardigheid verwierf en de geestelijke stand had gekozen. Nog meer hoorden ze, zoals: dat hij de bescherming van de landvoogdes genoot, en in 1507 al leermeester en opvoeder van de zoon van Maximiliaan I, (de latere Karel V) was geweest.

Elk Utrechtenaar was vol vreugde, dat een van hen tot zo hoge waardigheid was opgeklommen. Dat was voor de stedelijke overheid vroeger (1507) reeds aanleiding geweest om „aen meyster Aryaen Florisz, deken te Loven, vier glazen in zijn capel en in zijn nije huisinge te schenken”, waarvan de kosten voor de stad „acht rijsche gulden bedroegen”. Zo hoorden onze Baarnaars iemand zeggen, dat die glazen wel heel voorzichtig vervoerd moesten worden, omdat zij met het stadswapen gevuld waren, daarom waren ze gepakt in „een dubbele houten laey, daer men die glazen medebrocht tot Loven” welke „costt tien stuvers” maar, zo werd gezegd, Henric, die ze weg zou brengen, ging er eerst mee naer den Haag, waar een paar helpers hem 15 gld. 10 st. vroegen, en dan „bleef Henric acht dagen in Loven, en wat dat gecost heeft, weten we niet”.

„Meyster Aryaen is toch ook kardinaal geweest?” vroeg Merten Jansz.

„Natuurlijk” gaf de orgelmaker meester Cornelis ten bescheid. Dat was in 1517 toen Paus Leo X hem tot kardinaal benoemde, nadat keizer Karel V hem in 1516 tot bisschop van Tortosa had benoemd. Hebben jullie zijn huis gezien?” Ja, dat hadden ze reeds, waarop meester Cornelisz vervolgde met: „Weet ge wat heel sterk spreekt voor de grote achting, die zijn leerling Karel, tot keizer verheven, voor zijn leermeester had? Dat hij ónze meyster benoemde tot hoofd van het regentschap, toen de keizer vijf jaar geleden (1517) naar het buitenland ging en dit regentschap zijn plaats en taak moest innemen. Dit zinde die spaanse heren niet. Zij waren ontstemd, dat een kardinaal uit de Nederlanden, en niet een der spaanse grandes als plaatsvervanger des keizers optrad”.

„Ook deze benoeming, zei Merthen Gheritsz, van meyster Aryaen heeft de stad met grote liefde gevierd. Het kostte de stad wel 70 pond berekend naar 1½ stuver, maar de grote liefde en eerbied zag daar niet op!”

Vandaag waren de Baarnaars er getuige van, hoe, op last van burgemeesteren 3000 broden werden gebakken, om „door bevel van de oversten, om te

deylen die armen, tot loff God van hemelrijk ende eer ende welvaert van Aryaen van Utrecht geboren ende paeus van Romen gecoren”.

Jacob Gysbertsz en Merten Jansz, de buurmeesters uit Baarn, hebben gezien hoe de bakkers de 3000 brooden brachten naar het huis van heer Melis van Nyevelt, die ze naar de godshuizen deed brengen, waar open tafel werd gehouden en ook de Baarnaars mee aanzaten. De-

genen, die het brood hadden uitgedeeld, en niet in de godshuizen aan de maaltijd hadden deelgenomen, die „scieten sy elck 1 L. toe”.

Des avonds vormde zich de stoet in de Dom, en vandaar uitgaande groeide de stoet alsmaar aan. De stadstrompetters hadden de voorrang, andere speellieden gingen tussen de stoet mee, en met deze processie werd het beeld „van de nieuw gecoren paeus” meegevoerd, onder wakend oog van Dirc van Suylen en de hem toegeschikte ghesellen. Een speciale opdracht was hem gegeven om bij de triumfgang vooral op de bruggen de vuren int oog te houden om brand te voorkomen.

Jan Gysbertsz. en Merten Jansz keerden de volgende dag terug naar Baarn, waar de buurmeesters met grote spanning werden verwelkomd. Zij hadden veel gezien en terdege opgemerkt, dat de overheid bang voor brand was, want, zo hoorden zij, niet alleen dat er 54 ghesellen waren, die de optocht vergezelden, dat er extra wachten bij de teertonnen op de bruggen waren, doch tevens dat „de burgemeester van de vive” met zijn dienaren optrok om mee op te letten of hier of daar ook enige twist of geschil ontstond, waarbij ingegrepen moest worden. Ook waren er nog negen dienaren, „die al den tijt, doen men die triumphe van onsen heiligen Vader, die paeus, doen soude wt bevel van de oversten, die beveil hadden vroech ende laet, nacht ende dach gelopen ende al gedaen, dat men hen hiete”.⁴⁾

Als de buermeesters in Baarn zijn weergekeerd, en hun belevenissen vertellen, de luisteraars horen hoe de Utrechters hun kaarsen voor de vensters hadden, teertonnen op de bruggen brandden, dan wordt de geest vaardig over de Baarnaars, en ook op de Brink worden enkele flambouwen ontstoken ter ere van „paeus Adrianus Sextus van Romen”.

J. K. VAN LOON

⁴⁾ Gegevens ontleend aan „Rekeningen van Stadscameraars”, door Dodt van Flensburg.

ZONDAGSVIERING TE VEENENDAAL EN ELDERS IN DE ZEVENTIENDE EEUW

I

De beste kenner te onzent van het herfsttij der middeleeuwen, wijlen prof. dr. J. Huizinga, haalt in zijn bedwelmend werk over die periode een reeks klachten aan over wantoestanden in het kerkelijk- en volksleven, over misverzuim, oneerbiedigheden, bijgeloof, ongebondenheid, erotiek e.d., getuigenissen van moralisten, geeft hij toe, geneigd om al te zwart te zien wellicht. Doch de documenten, werpt hij tegen, bevestigen meer dan eens die duistere blik¹⁾.

Als document mogen we zeker een nuchtere, zakelijke rekening

¹⁾ Herfsttij der middeleeuwen 8, 1952, bldz. 192.

beschouwen. In die over het boekjaar 1583-1584 vinden we een post, luidend: Den XVn aprilis anno 1594 hebben de kerckmeesters voors. noch ontfangen van wegen 't arme gelt dat gecollecteert is uuijt de buidel, inde kercke ende harbargen den som van XV £ XV st. acht penn. 2). De kerkmeesters te Veenendaal maakten klaarblijkelijk van de nood een deugd, door de afwezig in de kerk te bezoeken op de plaats waar ze aanwezig waren, de herberg ... om daar hun gave in ontvangst te nemen.

Op de synode, in 1606 te Utrecht gehouden, verklaarde de eerste predikant, in 1592 te Veenendaal beroepen, „dat het gehoor tamelick was ende wel konde gebetert worden, waert dat de merckten ende herbergen des Sonnendaechs tusschen (tijdens) de predication konden gebetert ende geweert worden” 3).

In een remonstrantie aan de heren Staten heet het: „De sabbathen ende Sondagen worden ontheylicht door merckten (te Veenendaal ende elders) door herbergen, dronckengelagen ende andere woesticheyt der huysluyden te Veenendaal, Nichtevecht, Wilnis, Segvelt, Bunschoten, Seyst (daer d'herbergiers voorwenden, dat dewyle sy geen klok hebben, d'uyre niet en konen weten), waerwt dickwyls droevige ongelucken ontstaen van kyven, vechten, dootslagen, ende beclaechlijck is, dat den predicant van Veenendaal ten tyden syns diensts aldaer wel in de 30 dootslagen geschied te zyn verhaelde” 4).

Voor Veenendaal kwam er als ongunstige omstandigheid nog bij, dat „meest alle herbergen optie Venloo (de kerkheuvel) omtrent die kercke geordonneert” waren, in het Stichtse dus, niet in Gelder, zulks met 't oog op de hoogte der accijnzen.

Hoe algemeen de misbruiken waren blijkt indirect uit documenten als de verslagen van kerkvisitatiën uit de 16de eeuw, waarin vaak de vraag voorkomt: Wordt onder de mis de herberg wel bezocht? Wordt het werkverbod op feestdagen onderhouden? Eigenaardig ontwijkend zijn soms de antwoorden. Te Eemnes-Binnen antwoordt iemand „dat den weerdt zijn herberge openstaet; mer offter yemant onder den dienst gaet drincken ofte niet, seyde dat niet te weeten”. Een twee en zeventigjarige kerkmeester zegt „daeraff niet te weeten, hoewel die herbergen tallen tyden open staen.” Weer 'n ander beweert het niet te weten en vervolgt lakoniek „want hy op alsulcke dagen in de kerck is.” 5) Bij dit alles past het de paradox van kardinaal dr. J. de

2) Archief Veenraadschap Veenendaal no. 452. Hier kan niet bedoeld zijn het z.g. hoogtijt pro pastore custode: Ende wordt noch bevoelen, dat den pastoir, mit byvoech den coster ende een kerckmeyster, alle jair in die Vasten goettijts zall ommegeen by den huysen van sijn jurisdictie, ende ontfangen sijn vier hoechtyden. (Mandement Trentse decreten, art. 11) De opbrengst van deze collecte was voor de tijdelijke pastoor, zoals de titel zegt. Bovendien was de gemeente Veenendaal in 1592 reeds overgegaan naar de reformatie. De bedragen der ommegangen staan ook afzonderlijk genoteerd.

3) Reitsma en Van Veen, Acta der prov. en part. synoden, 1897 bldz. 303.

4) A.w. bldz. 321-322.

5) F. A. L. Ridder Van Rappard en S. Muller Fz., Verslagen van kerkvisitatiën in het bisdom Utrecht uit de 16de eeuw, A'dam 1911, bldz. 27 e.v.

Jong aan te halen „Dat het volk de kerkelijke misstanden zo lang verdroeg, is een bewijs van zijn diepe godsdienstzin” 6).

Als document kunnen ook enige artikelen gelden in het mandement van de korbisschop Petrus de Vos — S. Muller Fz. noemt hem „de miniatuur-prelaat” — houdende publicatie van de trentse decreten betreffende de reformatie der religie, van 17 juli 1568 7).

In het eerste artikel wordt geëist „te onderhouden ende vieren met alder vlietichheit den heyligen Sabbath ofte Zonnendach, ende voorts allen andren heyligen daegen, welcke nae die XVc jaeren harwarts in der heyliger Roomsche kærcke onderhouden sijn geweest, sonder eenige hantwerck, comanscap int heymelick oft int openbare, mit wat co(n)ditiën die onder eenich bedexsel zouden mogen geschien, te doen ofte hanteren.”

Het tweede, derde en negende artikel vullen dit nog aan: 2 Voorts soe wort noch scerpelicke geboden, dat allen onsen ondersaeten haer sullen keer(en) totten tempel Goeds, om denselven Re. D. vierdaegen, om theylich sacrificie der missen te hooren ende sien volbrengen, mitsgaeders twoort Godts aldair te hooren preeken. (Ende) dat nyemants van onsen ondersaeten om kerkhoven off op eenige ander plaetse ofte in huysen vergaederinge maeken onder den dienst voirseyt.

3. Noch wort mede bevoelen, dat gheene herbergiers, tappers, weerden ofte weerddinnen sullen eenige dranckken, hoedanich die zouden weesen, tappen ofte vercoopen ofte gasten setten, uutgenoemen den uutheemsche vreemden man alleen te moegen tappen een kanne biers, all staende, onder den voirseyden dienst. Ende indien wy enich int voirseyde mochten verbreeckelickken vynden, sullen vant tselve mysbruyck soewel den tapper als den delinquant straffen.

9. Item noch beveelt theylich consilium, dat geen creamers, ambachtsluyden, vleyshouwers, vet- ende zuvelvercoepers, schoenmake(r)s, wantsnyders, cleermaekers, verffers, barbiers ofte van wat ander qualiteyt van dien hy soude moogen sijn, yemant hem vervordere, goet te vercoopen, te arbeeyden opten voirseyden vierdaegen, op die peene voirseyt.

Ook de wereldlijke overheid bestreed de excessen. In het Groot Placaat van Karel V, „ervattende verscheyde saken, de Policie deser Landen concerneerende, in dato den 7 Octob. en gepubliceert den 15 Novemb. MDXXXI” bepaalt artikel XXXI: „Dat voirtaan nyemant, van wat state of conditie hy sy, hem en voordere, of presumere luyden in den taverne, of cabaret te setten op Sondagen ende Heylige dagen, by der Heyliger Kerke geboden, noch aldair te gaan drinken, ten tyde van der hooger Missen, of van Vesperen, op de verbeurte van ’t sestig grooten Vlaams, by den geenen ende elken die des contrarie doen soude” 8).

De strijd tegen de wantoestanden dateert echter niet uit de zestiende eeuw, maar is veel ouder en duurt voort tot diep in de zeventiende, ja zelfs nog tot in de achttiende eeuw. Van het begin der kerstening af was het een misbruik op zondag markt te houden, waartegen kerk en vorsten o.a. Karel de Grote, zich, vaak vergeefs, verzet hebben. Werd niet in het begin van onze eeuw nog te De Bilt op palmzondag paardenmarkt gehouden? Het is de onwaardeerbare verdienste van dr. P. W. J. van den Berg, destijds predikant te Nijveen, van de

6) Handboek der kerkgeschiedenis II 4, 1947, bldz. 527.

7) Van Rappard - Muller, a.w. bldz. 473 e.v.

8) Joh. v. d. Water, Groot Utrechts Placaatboek I, 1729, bldz. 418.

zondagsheiliging in de middeleeuwen een diepgaande studie gemaakt te hebben in zijn proefschrift „De viering van den Zondag en de feestdagen in Nederland vóór de Hervorming”⁹⁾. Hij wijst er op, dat ná de hervorming de verordeningen van de staten meestal even weinig, zo niet minder effect hebben gehad dan die uit de middeleeuwen. Ja, hij erkent volmondig: „Na de Hervorming bleef een goed deel van al deze gewoonten (drinken, vechten enz.) voortbestaan. Het bedenkelijke was daarbij nog, dat nu de heilige dagen waren afgeschafte, de uitbundigheid, losbandigheid en lichtzinnigheid, die het volk als het ware in het bloed zat, zich grootendeels op den Zondag, als den eenigen vrijen dag, concentreerde”.

Prof. dr. R. R. Post¹⁰⁾ heeft in 1957 gepoogd de oorzaken van de zondagsontheiliging op te sporen. Hij wijt haar aan het voorbeeld van de overheid, die rechtszittingen op zondag liet houden en bestuursdaden voltrok. Voorts noemt hij de dispensaties voor winkelnering, markten en kermissen, de veelheid der feestdagen, zodat men tijd te kort kwam, de noodzaak agrarische bezigheden te verrichten, de gecompliceerdheid van de zich allengs ontwikkelende economie. Terloops wijst hij op oorzaken, die uit de natuur van de mens voortkwamen. Naar ons bescheiden inzicht hoort hierop het accent te liggen. De middeleeuwen immers waren een tijd van tegenstellingen, veroorzaakt door de strijd in de mens tussen resterend heidendom en christendom, wijder gezien tussen het materiële en het geestelijke. Het was niet gemakkelijk de krachtige natuur en de jonge beschaving dier mensen te kerstenen. Vandaar dat we naast een stralende lichtzijde van vroomheid en godsdienstzin, van geloofskracht en boetedrang, van mystiek en extase, een donkere schaduwzijde ontwaren van ruwheid, wreedheid en hardheid, van passie en ongebondenheid, uitingen van een weinig geremd impulsief instincten- en driftenleven. Het middeleeuwse lied is van deze contrasten een zuivere weerspiegeling, veel meer dan onze eigentijdse poëzie de gevoelens van de massa vertolkt — heel eenzijdig geven de schlagers de erotisch-sentimenteale gevoelens oppervlakkig weer.

Prof. dr. G. Kalff¹¹⁾ heeft in zijn prachtige studie over het middeleeuwse lied terecht opgemerkt: „De geheele mystieke levensbeschouwing vindt men terug in de geestelijke liederen van dien tijd. Ook daar treft men dat innige, naïeve geloof aan, dat vurige verlangen om van dit aardse ontslagen te worden, dien afkeer van de wereldsche genietingen en die verheerlijking van het leven hierna maals, dat inkeeren in eigen gemoed en dat harde zelfverwijt. Maar ook de wereldlingen doen hunne stemmen hooren. Nevens de schoone geestelijke liederen staan even schoone minneliederen; hier kent men geen afkeer van de wereld, noch beschuldigt men er zich zelf, maar hoort men de uitingen van een levenslustig, jong volk, krachtig

⁹⁾ Amersfoort, 1914.

¹⁰⁾ Kerkgeschiedenis van Nederland in de middeleeuwen II, 1957, bldz. 301.

¹¹⁾ Het lied in de middeleeuwen, 1883.

en overmoedig door zijn voorspoed: hier wekt men op tot onbezorgde vroolijkheid, hier wordt gedanst en gezongen bij kan en viool, hier wordt gevrijd en gekust en dikwijls de leer der zinnelijkheid gepredikt in liederen — dartel tot onbeschaamd wordens toe.”

Deze tegenstellingen nu splitsen zich tegen het eind der middeleeuwen fel toe. De zeden waren ruw en bleven het ook in de 16de en 17de eeuw, ja, tot op onze dagen. Wordt er nu in vele dorpen minder panisch gefeest, gevrijd, gezopen en gevochten dan toen? Als een man als de deftige Hagenaar Constantijn Huygens, rechtsgeleerde, raad en secretaris van Frederik Hendrik, niet schroomde (in onze ogen) platte hollandse luim te schrijven, laat zich gemakkelijk begripen, dat de massa zich veel platter uitte en onbeschaamder gedroeg, vooral op zon- en feestdagen. Is het geen symptoom van de vrijmoedige opvattingen dier tijden, dat Willem van Oranje bij zijn inkomst binnen Brussel op 18 september 1578 vergast werd op een Andromeda, „een ionghe maeght, met ketenen ghevetert, alsoo naeck als zy van moeder lyve gheboren was; men soude merckelyck gesejdt hebben, dattet een marberen beeldt hadde geweest”, aldus Johan Baptista Houwaert, die de tableaux gearrangeerd had ¹²⁾. Dergelijke vrijmoedigheden kentekenen het herfsttij. Gerard Brom zegt stellig: „De middeleeuwers voelden het ontbloten, niet anders dan de zoons van Noach, als een schande.” ¹³⁾ Het verwondert ons dan ook niet klachten te horen over het ongebreidelde passie-leven in Veenendaal, berucht om de „frequentie van dootslagen” ruim dertig in veertien jaar tijds.

Talrijk zijn dan ook de verordeningen geweest, zowel van de katholieke kerk der middeleeuwen als van de kerken der reformatie om aan de zondagsontheiliging en daarmee gepaard gaande ongebondenheid een eind te maken. „In de voor-reformatorische tijd, erkent dr. Van den Berg, werd aan deze zaak grote belangstelling gewijd en de Hervorming zette slechts dit werk voort en wijzigde het. Juist in de populaire geschriften en devote tractaten wordt met kracht op een behoorlijke viering der feestdagen aangedrongen en het ontbreekt niet aan ernstige klachten over misbruiken en ontaarding. Kortom het grote belang van Zondagsviering en Zondagsheiliging voor het kerkelijk en godsdienstig leven werd ook in de voor-reformatorische eeuw geenszins uit het oog verloren.”

Noch de verordeningen uit de roomse tijd, noch de placaten door de staten tijdens de republiek uitgevaardigd hebben veel effect gehad. „Met de vermeandering van de bepalingen en keuren houden ook in de tijd der Republiek de overtredingen gelijke tred, zowel wat veelvuldigheid als het ernstig karakter der overtredingen betreft, constateert dr. Van den Berg. Veenendaal maakte hierop geen uitzondering. De stukken over het afschaffen van de wekelijkse marktdag te Veenendaal op zondag en het vervangen van die dag door een andere,

¹²⁾ Huizinga, a.w. bldz. 383.

¹³⁾ Schilderkunst en litteratuur in de 16e en 17e eeuw, 1957, bldz. 75.

bewaard in het oud-archief te Rhenen ¹⁴⁾ dateren eerst uit 1650-1671.

Op 21 maart 1650 verzochten enige gecommitteerden van de gelderse en utrechtse synode aan de veenraden der gelderse en rhenense venen de marktdag in Veenendaal te verleggen van zondag op 'n dag in de week ¹⁵⁾. Tot een besluit in die geest kwam men aanvankelijk niet. Wel gebood de rhenense magistraat op 7 november 1652 „alle vremden haer cramen ende winckelen gedurende de predicatie soo voor als na de middach te sluyten op poene van drie gulden”.

In een brief van 26 juni 1655 schrijven de staten van Utrecht aan de raden van Gelre en Zutphen, dat zij op de doleantie van de deputaten der utrechtse synode goed gevonden hebben de marktdag te verplaatsen van zondag op zaterdagmiddag. Zij verzoeken de raden hetzelfde te doen voor het gelderse deel van Veenendaal, hetgeen de laatste reeds voornemens waren „opdat den Sondagh te beter geviert ende geheylight moge worden.” De Geldersen stellen publicatie op dezelfde dag voor op stichtse en gelderse bodem, waarmee de utrechtse gedeputeerde staten accoord gaan.

Op 15 juli 1655 kondigt de rhenense magistraat dan de volgende verordening af: „De Regeerders der Stadt Rhenen hebben uyt crachte van de resolutie van de Ed. Mog. Heeren Staten 's Lants van Utrecht den merckt-dagh alhier in Veenendael verleyt ende gestelt op Saterdag na den middagh in plaetse van den Sonnendach, interdicerende des ygelics op Sonnendach voortaan geen mercktdach te houden op pene van drie gulden ende arbitrale correctie.” Veel effect blijkt zij niet gehad te hebben, want 11 mei 1658 zendt de kerkeraad van Veenendaal bij monde van ds. Joannes Brinckhuys een klacht naar het rhenense stadsbestuur, een klacht zo karakteristiek voor de destijdse toestanden, dat wij haar hier in extenso citeren.

Wijse voorsienighe edelachtbare Heeren de Magistraet der Stede Rhenen.

Op onse laetste consistoriale vergaderinge is in hertelijcke bedenckinge genomen dat ontrent den ordinaren jaermart in Venendael (die gehouden wort in het beginnel van Majus) soo eenige bijkermessen in verscheijdene hoecken deser plaetse worden opgericht aen den meulenbrugh, op de meulenerven aen den dwarswegh ende elders, welcke kermessen niet alleen en worden gehouden en opgericht op den tijt en dagh van onser publycken jaermart, nemaer selfs verscheijdenen rustdaghen aen den anderen gecontinueert, tot grouwelijcke profanatie der selver rustdaghen, met het bedrijven van vele exorbitante ende schrickelijcke sonden van dobbelen, spelen, gansetrecken, koeckhacken met bijlen, (twelcke geschien op den jaermart selve) brassen, suypen, veghten, smijten, 't samenrottingen van jonge luyden waeruyt dick komen te ontsaen hoererijen, onfatsoenlijcken houwlijcken, sonder kennisse ende tot groter droefheijt ende hertseer der ouderen, schandlijcke verquistinge des tijts ende der goeden gaven godes, grote vilipendentie (verachting) van den hooghwaerdighen godtsdienst, die door dese manieren van doen wort 't ene mael illusoor gemaectt, sulx dat de jonge jeucht ende oock wel oude luyden huer professie daervan maeckende, niet alleen in groter onwetenheyt werden gebracht nopende die dingen die de saligheijt ende het eeuwige welvaren haerer zielen betreffen, nemaer oock tot alle ongebondentheijt aangesteeken ende verweckt.

¹⁴⁾ Oud-Archief Rhenen, no. 390.

¹⁵⁾ Idem.

Is oock een intolerabile profanatie van des Heeren rustdagh, dat nu eenige son-
daghen heerwaert seekere quacksalvers met haer gantsche kramerijen sich pu-
blycken hebben op het toneel durven vertonen dicht bij de kercke, agerende met
luyder kelen aenrechtende allerhande sotte kluchten ende vremde grillen waardoor
insonderheijt den eenen een grote confluentie van verscheidene hondert menschen
tot sigh heeft getrocken, maeckende tsamen sulcken rumoer ende geschal, dat het
sels door onse kercke ende vergaderinge gepenetreert heeft.

De predikant ende kerckenraet, hiertegen met een heijligen fuer ontsteeken sijnde
ende hebben ampts- ende conscientieshalven niet kunnen naerlaeten, de facto dus-
danigen request daer tegen te formeeren, ende haere broederen e. Joannes Brinck-
huys pastor loci ende Gerrit Gijsbertsen ouderlingh der gemeijnte uyt het midden
van haer, daer mede aen U.wel Ed. te committeren ten eijnde sij nevens hetselve
U wel Ed. achtbaere mogten disponeren met alle beleefde circumventien ende
heijlige bewegingen, dat dogh intijts alsulcke schandelijcke misbruycken mochten
worden voorgekomen door serieuze ende prompte middelen van justitie door U wel
Ed. Achtbaere daertoe te statuieren. Hiertoe ons dan verlatende bevelen U wel Ed.
personen ende wijse regeringe den bijstant des Heeren.

(In deze klacht, die ongewild een schildering van volksvermaken werd, een
Pieter Breughel waardig, wordt uitdrukkelijk gezegd, dat de jaarmarkt te Vee-
nendaal begin mei werd gehouden. Dit stemt overeen met de datum van kerk-
wijding van de oude Salvatorkerk: 1 mei en niet 3 juni 1566).

In 1662 blijkt de markt weer verlegd te zijn na overleg van beide
provinciën. Op zondag 2 maart wordt op stichts gebied o.a. afge-
kondigd „dat de mercktdach in Venendael voortaan niet meer op Son-
dach nemaer op Dijnsdach inde weeck sal werden gehouden”...
„waerop den Heere Officier gelast wort te passen, nadat alvorens een
ijder van buyten int Venendael comende ter merckt ende hiervan igno-
rant sijnde, sal wesen gewaerschout. Waernae een ygelijck sich sal
hebben te reguleren.” Merkwaaardig dat nu nog in Veenendaal markt
gehouden wordt op dinsdag en zaterdag.

Ondanks alle verordeningen blijven er klachten. In 1664 schrijven
de gelderse en stichtse synoden „dat den voorss. merckdach int Ve-
nendael nae als voorens eeven seer op den Sondach gehouden worden”.
Hierop geven de gelderse raden de landdrost van Veluwe opdracht
de schout van Ede te gelasten op zondag 24 januari naar Veenendaal
te gaan, waarheen ook de schout van Rhenen zich zal begeven. Bei-
den zullen dan „allen ende eenen iedereen waerschouwen publyc-
quelick op soodaene wijze als aldaer gebruyckelijck van hen, vorder
op den Sondach genen merckdach meer dan op den lesten werck-
dach te houden bij poene dat die waeren ende coop-manschappen
andersints sullen worden verclaert van goede prijse behalven die
poene bij U L. daerenboven noch daer op aen te stellen.” De schouten
moeten vijf of zes zondagen achtereen surveilleren, totdat „het in
volcoomen treijn sal weesen gebracht en een gerust ende vast ge-
bruyck”. De schouten kweten zich van hun taak. Maar „het oude
quaet” stak telkens weer de kop op, getuige de klacht van de utrecht-
se synode bij de staten in 1671 ingediend. De staten constateerden zelf
„dat binnen Venendaell alsnoch continuel, onaengesien haer Ed. Mog.
meermaels gerepeteerde prohibitie des Sondaechs openbaer merck-
dach wiert gehouden, ende daerdoor den godtsdienst aldaer grotelicks
wierd geturbeert ende verhindert”. Zij herinneren aan hun resoluties

van 17 okt. 1665, 27 januari 1669 en 4 maart 1670 ¹⁶⁾. Weer volgt een verbod waarbij de boete tot 4 gulden verhoogd wordt. De officieren van de omliggende dorpen in beide gewesten zullen de „contraven-teurs” (overtreders) beboeten.

Het laatste stuk over de markt op zondag in de portefeuille berustend in het rhenense oud-archief is een ongedateerde klacht van enige gedeputeerden der synode, belast met te onderzoeken of aan het interdict nog de hand wordt gehouden. De klacht heeft betrekking op Barneveld en Veenendaal. Een der deputaten was een zekere Johannem Cupium, die Veenendaal bezocht en te Arnhem sprak met „do. Debetio, Synodi Geldriae deputato”.

In Barneveld werd de zondag niet meer door het markt houden ontheiligd, maar over Veenendaal staat in margine „versoeckende gedienstelijck, dat U.Ed. Mog. met den eersten gelieven te verbieden dat de merckt-dagh in Venendaal op den dagh des Heeren niet meer en werde gehouden.” (de Ed. Mog. zijn de Staten van Utrecht).

Met een verwijzing naar Nehemia 13,18: „Deden niet uwe vaders alzoo, en onze God bracht al dit kwaad over ons en over deze stad? En gijlieden maakt der hittige gramschap nog meer over Israël, ontheiligende den sabbat” hoopt de schrijver „dat het verbodt niet meer werde overtreden, opdat eenmael die ergerlijcke en grouwelijcke profanatie van den dach des Heeren aldaer mochte cesseeren en niet meer kome in te breecken, gelijk licht soude geschieden in Barneveld, indien U.Ed. Mog. gebodt quame gedilaieert (belemmerd) te worden”. De députés spreken verder over „dese droevige tijden”, waarin wij „uut verscheijden voorvallen hebben gesien, dat de behoudnisse van den Staet in Godes hulpe en segen gelegen is.” De staten wordt op 't hart gedrukt zich „met ernst te bevljtigen, om dat uut den wege te doen, tgeene Godts hulpe en segen van ons lieve Vaderlant soude weeren, ende des hittigen gramschaps des Heeren over hetselve meerderts maecken: gelijk niet van het minste is, die ontheijliginge van den dag des Heeren die in Venendaal geschiet.”

De zinspeling op de benarde toestand van ons vaderland doet ons, ter datering van deze klacht, denken aan de laatste jaren van het z.g. eerste stadhouderloze tijdperk — om deze aanvechtbare term gemakshalve te gebruiken ¹⁷⁾ — toen de republiek gevaar liep verbrijzeld te worden tussen de krachten van Engeland en Frankrijk. De vergelijking van onze rampspoed met die van Israël roept onweersaanbaar de herinnering op aan het rampjaar 1672. De klacht lijkt wel in die tijd geslaakt te zijn. Na ongeveer twintig jaren van strijd tegen de misstanden blijken deze nog niet verdwenen te zijn. Ja, zelfs

¹⁶⁾ Deze resoluties ontbreken in de drie delen van het Groot Utrechts Placaatboek, dat wel het groot placaat van Karel V van 15 nov. 1531, het placaat van dezelfde van 30 januari 1545, dat van de Prins van Oranje van 26 augustus 1581, de ordonnantie van 23 december 1587, die van 6 december 1692 en vele andere verordeningen bevat.

¹⁷⁾ Men zie Rogiers bezwaren tegen deze betiteling in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, VII, 1954, bldz. 7-8.

in 1692 geven de staten van Utrecht nog een ordonnantie op het vieren en onderhouden van de zondag ten platten lande, gearresteerd 6 december van dat jaar, één lange lijst van verboden werkzaamheden of vermaken ¹⁸⁾).

¹⁸⁾ Groot Utrechts Placaatboek I, bldz. 353.

VONDSTEN EN RESTAURATIES IN UTRECHT

Tot voor kort bevond zich in het perceel Oude Gracht 189 een merkwaardig empire-winkelinterieur (afb. 1). Het was de banketbakkerij van de firma Blok en Van Wijngaarden. Daar deze firma in 1824 is opgericht,¹⁾ bestaat er een zeer grote kans, dat het interieur uit dat jaar dateert. Op grond van de vormen echter is een iets vroegere datering niet uitgesloten. Met de mogelijkheid, dat de genoemde firma bij de oprichting een reeds bestaande zaak overnam, moet dus rekening gehouden worden. Hiernaar zal alsnog een onderzoek worden ingesteld.

Vooraf interessant is de halfcirkelvormige achterwand met de evengebogen deuren tussen de twee slanke halfzuilen en het met bronskleurig geschilderde figuren versierde paneel (afb. 2). Ook de palmetkapitelen, de rozetten en de eierlijsten zijn natuurgetrouw bronskleurig geschilderd. Zeer typerend zijn voorts de griffioenen op de toonbanken.

Het pand is echter verkocht aan de firma Houtzager, die er een meubelzaak vestigde. De oude betimmering — welke overigens niet genoemd wordt op de gemeentelijke monumentenlijst — bleek niet passend voor de nieuwe bestemming. De gehele betimmering, benevens een gedeelte van de verdere aankleding van het interieur is nu aangekocht door het Centraal Museum te Utrecht, met het doel te zijner tijd een stijlkamer als empirewinkel in te richten.

De gevel van het huis Oude Gracht 189 is nog in opzet 18de eeuws, de onderpui echter is in het begin van deze eeuw in zeer lelijke vormen vernieuwd, zodat het fraaie interieur van de straat af niet tot zijn recht kwam.

* * *

Reeds enige tijd geleden werd in het voormalige Duitse huis aan de Springweg, nu militair hospitaal, een zeer oude smeedijzeren deur ²⁾ gevonden. In 1347 kreeg de Ridderlijke Duitse Orde het terrein aan

¹⁾ Mededeling van de vorige eigenaar, de heer Blok.

²⁾ Een afbeelding kon in dit nummer niet meer worden opgenomen, deze zal in een der volgende afleveringen worden geplaatst.

- Afb. 1. Het interieur van de winkel Oude Gracht 189 in 1958. Foto Rijksdienst Monumentenzorg.
- Afb. 2. Het paneel boven de deuren in de achterwand van de winkel Oude Gracht 189. Foto Rijksdienst Monumentenzorg.

de Springweg toegewezen, sedert 1806 is het complex rijkseigendom ³⁾. Nog een groot gedeelte van de na dat jaar opgerichte gebouwen is aanwezig, helaas werd de kerk bij de bekende storm van 1674 praktisch geheel verwoest, er resteert slechts een zuidelijke zijkapel.

Van welk gedeelte deze deur afkomstig is, kan al even moeilijk bepaald worden als uit welke tijd hij dateert. Zeer wel mogelijk, dat hij nog laat-middeleeuws is; er bestaat weinig vergelijkingsmateriaal. In een Oostenrijks boekje over oud smeedwerk staat een ijzeren deur afgebeeld, welke met het gevonden exemplaar zeer veel overeenkomst vertoont ⁴⁾. Deze bevindt zich in de Steingasse 3 te Salzburg. De auteur waagt zich niet aan een datering. Ook deze deur is aan de achterzijde door diagonalen versterkt, hij is iets groter dan de hier gevonden deur, welke 85,5 bij 190,5 cm meet (hoogte langs de zij-kanten 181 cm).

Te Keulen bevindt zich nog in de St. Ursulakerk een vermoedelijk eveneens middeleeuwse ijzeren deur; deze echter is versterkt door horizontale stroken, dus van een principieel andere constructie.

C. L. T. G.

³⁾ Excerpten uit de oude rekeningen der Ridderlijke Duitsche Orde..., Utrecht 1895, voorrede v. de Geer van Oudegein, blz. 1.

⁴⁾ A. O. Keidel, Altes Schmiedeeisen am Bau, Wenen 1947, blz. 10, 11.

NIEUWE PUBLICATIES

A. M. Hammacher, De relatie van Jacob van Campen tot de gemeenschap van zijn tijd. In: *De Gids* 1957, blz. 297-308.

Rede uitgesproken op 13 september 1957 in de St. Joriskerk te Amersfoort bij de derde eeuwherdenking van de sterfday van de bouwmeester.

R. van Luttervelt, Sprokkelingen betreffende de geschiedenis van de Vechtstreek. In: *Jaarboek Niftarlake* 1957, blz. 1-12.

Vervolg op de Sprokkelingen in *Jaarb.* 1950.

H. C. de Bruyn Jr., De kunstschilder P. G. van Os en het merkwaardige beleg van Naarden in de winter 1813-1814. In: *Op den uitkijk* (christelijk cultureel weekblad), novemb. 1958, nr. 2, blz. 87-91. Met afb.

Van Os heeft niet alleen als kapitein van de loodrechtse landstorm aan het beleg van Naarden deel genomen, maar er ook een verslag over geschreven en er o.a. vier, in het Rijksmuseum bewaarde schilderijen van gemaakt. Hij woonde toen te 's-Graveland. Op 28 november 1813 was hij te Utrecht, waar hij de Fransen reeds vertrokken vond en de aankomst der Kozakken meemaakte. Drie jaren later heeft hij het grote schilderij vervaardigd „De aankomst der eerste Kozakken bij de Wittevrouwenpoort te Utrecht”, dat volgens de traditie in 1824 door de schilder aan Czaar Alexander I van Rusland ten geschenke zou zijn gegeven en dat ca. 1930 door aankoop — naar het heette uit russisch bezit — eigendom van het Gereformeerd Burgerweeshuis (Evert Zoudenbalchhuis) is geworden. Volgens het verhaal zou een wees-

jongen de eerste zijn geweest die de komst van de Kozakken op het stadhuis meldde. — Als schilder begint van Os weer waardering te krijgen.

L. J. Rogier, Robert Fruins verhouding tot Opzoomer. In: *Annalen van het Thijmgenootschap XLVI*, afb. II, sept. 1958, blz. 141-151.

Over de aanvankelijk vriendschappelijke, later zeer verkoelde verhouding tussen de leidse hoogleraar Robert Fruin en zijn utrechtse collega Cornelis Opzoomer (1821-1892). In tegenstelling met Sneller die (1949) gesteld had, dat de filosoof Opzoomer de historicus Fruin van een protestants-orthodoxe instelling zou bekeerd hebben tot een politiek liberalisme en hem tenslotte gewonnen zou hebben voor het ideaal van een geschiedschrijving op positivistische basis, meent Rogier, dat Opzoomers invloed in deze zin, zo die er al was, in geen geval duurzaam is geweest. Integendeel, terwijl de wijsgeer geheel zijn leven getuigenis heeft gegeven van een protestante religiositeit van het verlichte type, moet de historicus al gauw iedere religie opzij hebben gezet. In politiek opzicht heeft Opzoomer zich spoedig ontwikkeld in conservatieve zin, terwijl Fruin heel zijn leven een doctrinaire liberaal is gebleven.

B. E. Siebs, Der Name Morgenstern. In: *Jahrbuch des Heimatbundes der Männer vom Morgenstern*. (Heimatbund an Elb- und Wesermündung). Bd. 38, Festgabe zur Feier des 75-jährigen Bestehens. Bremerhaven 1957, S. 47-54.

Een philologisch-historische uiteenzetting van de naam Morgenster, die voorkomt als aanduiding van militaire bevestigingen en landpercelen. In Utrecht kennen wij hem als verbonden aan een der vier stenen bolwerken, in 1544-1552 ter versterking van de stadsommuring gebouwd: Zonnenburg, Manenburg, Sterkenburg (later door de volksmond Sterrenburg) en aan de noordzijde, ten westen van de Weerdpoot, het bastion de Morgenster. Uit het opschrift

Matutina vocor stella. Hostibus insto cruentis
Urbs et exorno luce nitente latus,

dat dr. Siebs aardig vertaalt met „Morgenstern bin ich genannt — Den bösen Feinden halt ich stand — Und schmück mit hellem Licht den Rand”, blijkt duidelijk, dat men toentertijd Morgenster als de 's morgens aan de hemel verschijnende planeet (Venus) verstaan heeft. Ook van Buchell bleek zo te denken, toen hij het bolwerk als munimentum stellae aanduidde. Daar is echter de betekenis van het woord niet mee verklaard, evenmin als de vraag opgelost, waarom een bolwerk die naam kreeg.

Met aanvoering van allerlei philologisch materiaal betoogt het artikel, dat het woord „ster” hier niet het hemellichaam betekent, maar een substantivering is van het „eigenschapswoord” ster, stern = sterk, stevig, vast. De betekenis is dan: sterkte, bevestiging, munimentum.

Vervolgens zet de schr. uiteen, dat de oorspronkelijke betekenis van „morgen” is: het uiterste, voorste, eerste, vooruitgeschovene, ook een hoek of een spits. Hier sluit zich gemakkelijk een verwantschap met het latijnse margo = rand bij aan, wellicht ook met het d. Mark(e), oudhd. marca = grens, rand. Ter versterking van de gegeven verklaring wijst dr. Siebs nog op de benaming „Morgenland” als veel voorkomende „Flurname” in noord-west-duitsland, die niets met de landmaat morgen te maken heeft, maar een ligging aan de rand of de grens van een bepaald gebied of aan een vooruitgeschoven ligging zonder meer zijn betekenis te danken heeft. „Das Wort Morgenstern würde danach etwa soviel wie Rand- oder Eckbastion bedeuten”, wat met de nogal geprononceerde ligging van het utrechtse bolwerk goed te verenigen valt. Misschien heeft de epigramdichter toch nog iets van de oude betekenis geweten toen hij de als hemellichaam opgevatte Morgenster de „latus”, de zijde, de kant, de flank van de stadsomwalling liet verlichten.

C. L. Temminck Groll, De vroeg-Romaanse kerken van Utrecht. In:

Bulletin van de Kon. Nederl. Oudheidk. Bond. Jubileumnummer, 6e serie, XII, 1959, blz. 37-50. Met plattegronden en afbb.

Verslag van de resultaten van opgravingen en restauraties van de laatste tien jaren in en om de St. Janskerk, de St. Paulusabdij en de St. Pieterskerk, alle uit de tijd van bisschop Bernold (1027-1054) en bij alle overeenkomst in opzet en afmetingen, ieder toch met sprekende, eigen elementen toegerust: de St. Janskerk had een, in Nederland verder niet voorkomende absis aan de westzijde, de St. Pieterskerk heeft nog steeds haar fraaie zandstenen zuilen, in de kerk van St. Paulusabdij waren twee kleine absides aan de oostzijde van het transept.

H. W. Bosscha, Brieven van Bilderdijk aan Petrus van Musschenbroek. In: Folium, 1958, afb. 4-6, blz. 150-162.

Acht brieven uit 1812 en 1813, toen Bilderdijk waarnemend secretaris was van de Tweede Klasse van het Hollandsche Instituut van Wetenschappen. Zij handelen grotendeels over de door de tijdsomstandigheden bedreigde archieven en bibliotheken, voor het behoud waarvan de Klasse iets wilde doen. Ook over de beroemde verzameling van mr. P. van Musschenbroek (1764-1823, sedert 1803 departements- en stadsarchivaris), rijk vooral aan middeleeuwse letterkundige handschriften. Uit een (blz. 161) toegevoegde brief van de laatste, van april 1813, citeren we: „Eer ik het vergete moet ik melden, dat het Landschaps Huis alhier, zijnde tevoren de Staatenkamer, verordent is voor casernen en dat alle de Staats en andere papieren, die reeds in een zeer confuse staat waren, op eene nog confuser manier overgebracht worden op de solders van het Tribunaal alhier, zijnde het lokaal van het voormalig Departementaal Hof, en dat deze solders daar het Tribunaal niet krijgt de daartoe staande summa pour l'entretien du Mobilier, niet digt, maar in eene sodanige slegte staat zijn, dat het soms tot beneden in de kamers lekt en dat het dus niet anders zijn kan, of die interessante Staatsstukken zullen binnenkort bederven en allengs geheel vergaan zijn.”

J. H. E. Reeskamp, Rusthuis „Welgelegen” is een buitenplaats met historie. In: Hervormd Utrecht, 24 januari 1958.

Gegevens sedert de 18de eeuw over het buitengoed Welgelegen onder Oudenrijn, in 1920 door de gemeente Utrecht gekocht, nu uitgebreid en ingericht tot rusthuis voor bejaarden. Gebouw en naam dateren uit het begin der 19de eeuw. Tevoren was daar „De oude hofstede”, welke naam reeds 1712 voorkomt. Sedert 1818 waren Welgelegen en de naburige herberg De Hommel in één hand. — In de laatste wereldoorlog zijn de duitse marine-operaties op de Atlantische Oceaan van Welgelegen uit geleid. v. C.

KLEINE MEDEDELINGEN

FREDERICUS TATIUS

In mijn bijdrage „Foulen ende overlasten van den crijchsvolk 1586—1588” in het Jaarboekje van Oud-Utrecht 1958, giste ik naar de kwaliteit van Fredericus Tattius, „u alder dienaar ende capellaen” „onssen predecandt in Veenendael, die men noch aldaer (namelijk in Wageningen) gevanghen hout” (1586).

In de acta der classis van Nederveluwe ontdekte ik hem (waarschijnlijk) onder de praesentes ter classicale vergadering van 30 mei 1598. Als aanwezig uit Lunteren staat daar vermeld: *Fredericus Tatz* met de bijvoeging „*staet in proef*”. Lang heeft die proeftijd niet geduurd, want op 23 oktober wordt de dienst opgedragen aan Petrus Sonnius, predikant te Ede (Brieven v.h. Hof van Gelderland met het kwartier van Arnhem no. 8744, 8745).

De reden van zijn gevangenschap is mij nog niet bekend. Evenmin zijn oorspronkelijke kwaliteit: priester, predikant? Of waren beide ambten in hem verenigd? En welke was zijn oorspronkelijke standplaats?

D. PHILIPS